

PREDIKATYVINIS PAŽYMINYS KAIP ATSKIRA SAKINIO DALIS

A. VALECKIENĖ

§ 1. Lietuvių kalboje gana dažnai vartojamos tokios struktūros konstrukcijos: *sūnus grįžo neramus, lapė išlindo atbula, tėvas stovėjo vienplaukis, Marytė atėjo nusiminusi, sesuo atbėgo uždususi, atnešė gyvą tą žvėrelį, jaunuolį ištraukė pirmąjį (iš vandens) ir kt.* Plg.:

Gandras su kitais kaimynais parlėkė linksmas. DonR 22. *Nors meisteris su siuvėju dar pora kartų atbuli bando pasiekti vandenį, bet neištengia.* CvMS 26. *Kaip buvo eželis taręs, taip ir išėjo: kviečiai patys susimalė, išsikėpė skaniausiais pyragais, sulipo į vežimus ir kvapūs, šilti važiuoja pas karalių.* CvR V 48. *Kitą dieną jis padarė didesnę paštėtą ir, apkaitęs ją gėlėmis, nusiuntė į stalą karštą, tiesiai iš krosnies.* BalčHP₁ 166. *Kartą jis grįžo su prabalnotu smakru.* CvR VII 39. *Grėtė jau seniai pažįstama kaip atstati mergaitė.* SimonVK I 195.

Šių sakinių pabrauktosiose konstrukcijose visur yra savarankiškos leksinės reikšmės veiksmažodžio forma (*parlėkė, susimalė, važiuoja, nusiuntė, grįžo, pažįstama*) arba veiksmažodinis junginys su tokiu veiksmažodžiu (*bando pasiekti*). Su šiais veiksmažodžiais susiję priklausomais santykiais įvairūs linksniuojamieji žodžiai (*linksmas, atbuli, patys, kvapūs, šilti, karštą*), prielinksninė konstrukcija (*su prabalnotu smakru*), lyginamoji konstrukcija (*kaip atstati mergaitė*). Be to, nurodytieji linksniuojamieji žodžiai bei konstrukcijos kartu santykiauja ir su veiksnio arba papildinio linksniais (*gandras, meisteris su siuvėju, kviečiai, paštėtą, jis, Grėtė*). Dvigubus sintaksinius santykius turintys žodžiai keliamosiose konstrukcijose parodo, kokia yra veiksnio arba papildinio linksniu išreikšto daikto būseną veiksmažodžio (bei veiksmažodinio junginio) veiksmo vykimo metu. Šia funkcija gali eiti ir žodžiai, kurie savo leksine reikšme pasako daikto būseną, ir žodžiai, kurie tokios reikšmės kitame kontekste neturi.

Dažniausiai turi dvigubus sintaksinius santykius ir reiškia daikto būseną linksniuojamųjų žodžių vardininkas ir galininkas, rečiau kiti linksniai ar prielinksninės bei lyginamosios konstrukcijos.

1. Linksniuojamosios kalbos dalies vardininkas, prisišliejęs prie savarankiškos leksinės reikšmės veiksmažodžio, sakinyje

visiškai arba iš dalies yra suderintas su veiksnio vardininku ir pasako, kokia yra pastaruoju vardininku reiškiamo daikto būseną veiksmazodžio veiksmo vykimo metu. Pavyzdžiui, sakiniu *Gandras parlėkė linksmas* pasakoma, kad „gandras parlėkė ir buvo linksmas, kai parlėkė“.

Kartais veiksnio vardininkas sakinyje nepasakomas, bet jis iš konteksto suprantamas, pvz.: *Dieną vis mane pasiunčia tai medžių įnešti, tai ką pašaukti; vis lekiu basas per sniegą*. ŽemR IV 376. Čia suprantama, kad „aš lekiu ir esu basas, kai lekiu“.

Dažniausiai šia funkcija vartojamas būdvardžio ir dalyvio vardininkas, taip pat čia gali būti įvardžio, skaitvardžio ir daiktavardžio vardininkas.

a) Būdvardžio vardininkas. Šią funkciją gali turėti įvairios leksinės reikšmės būdvardis. Gana dažnai čia eina būseną reiškiantis būdvardis (*basas, kniūpsčias, pėsčias* ir kt.).

Senesnieji porina, kad Deveika į mišką išeidavo pėsčias, o grįždavo važiuotas. CvMS 11. *O žvairas Vaičiulio padėjėjas dažnai į malūną ateidavo girtas*. VenclR III 15. *Viščiukėlis našlaitėlis grįžo sveikas ir gyvas*. CvR 129. *Tėvas stovi vien plaukis, ir aš matau, kaip šaltis rašo mėlynės jo veide*. BaltPV₁ 31.

b) Dalyvio vardininkas. Paprastai vartojami veikiamieji būtojo kartinio laiko ir neveikiamieji būtojo laiko dalyviai. Dažniausiai jie yra priešdėliniai ir turi įvykio veiksmo reikšmę. Retais atvejais tokią funkciją turi neveikiamieji esamojo laiko dalyviai.

Kai našlaitis uždusęs, sušilęs bėgiojo, sūnelis su ilguoju vardu vis sotus, išsipenėjęs prieš saulę miegojo. CvR V 128. *Jo pati iš tolo vyrą pasitiko apsiašarojusi*. CvR V 137. *Motinos atneštas valgis stovėjo ant stalelio nelytėtas*. LzPR III 114. *Važiuojame namo visi patenkinti*. ŽemR IV 313. *Ieško Džiugo pakrūmiais, uostinėja pagrioviais, kiša nosį į vandenį, leidžia šūvių į debesis, o Džiugas nepastebimas, nematomas už paties vyriausio vokiečio nugaros stovi ir sidabrinę kulną laiko*. CvR V 58.

c) Skaitvardžio vardininkas. Dažniausiai vartojamas keilintinis skaitvardis *pirmas*, bet šią funkciją gali turėti ir kiti skaitvardžiai.

Levukas smagiai nusijuokė ir, dažydamas bulves į rasalą, tvirtai pranešė, kad jis pirmas paglostys veršiuką. BaltPV₁ 10. *Trečias, vos kojas vilkdamas, galvą nuleidęs, striuka uodega šmėžuodamas, atėjo arklys*. CvR V 146.

d) Įvardžio vardininkas. Paprastai vartojami būdvardiškieji įvardžiai, labai dažnai įvardžiai *visas, vienas, pats*. (Dėl kitų įvardžių plg. § 5c.)

Lapė supykto ir sako: — Dėk uodegą ir sėsk visas, tuščia tavęs! Vilkas susirangė visas ir atsisėdo patogiai. LTt 295. *Tegul skalbia darbininkės vienos*. SimonVK I 199. *Žodžiai, slėgę krūtinę, patys nesulaikomai išsiveržė su ilgesiu ir neapykanta*.

CvR VIII 226. *Manau sau: jeigu jau aš šitoks patinku mokytai poniai, tai dar labiau patiksiu su gurgždančiais batais.* CvR III 100.

e) Daiktavardžio vardininko pavyzdžiai.

Jis, kaip tėvas buvo sakęs, įlindo į ausį, apsisuko ir išlindo puikus kareivis. LTt 322. *Sūnus taip gražiai augo, užaugo geras berniokas.* LTt 338. *Vienas vargas būdavo tokiomis valandomis su juo: atsisis kaip koks rukata skiedryne, dirvoje, žiūrės į tolį rankas nuleidęs, nebylys lyg akmuo.* CvR VIII 54. *Didelė, apsiuikusi pilka sermėga ir apsigaubusi juoda skepeta, ji išlipo į kiemą, kur augo ir kur bėgiojo dar maža mergaitė.* VencR III 154.

2. Linksniojamosios kalbos dalies galininkas, prisišliejęs prie savarankiškos leksinės reikšmės veiksmazodžio, sakinyje visiškai ar iš dalies yra suderintas su papildinio galininku ir taip pat, kaip vardininkas, pasako papildinio galininku reiškiamo daikto būseną veiksmazodžio veiksmo vykimo metu. Pavyzdžiui, sakiniu *Paštėtą nusiuntė (į stalą) karštą* pasakoma, kad „paštėtą nusiuntė ir paštetas buvo karštas, kai jį nusiuntė“.

Dažniausiai šia funkcija vartojamas būdvardžio ir dalyvio galininkas, bet taip pat pasitaiko ir kitų linksniojamųjų kalbos dalių galininkų.

a) Būdvardžio galininko pavyzdžiai.

Matušėlė verkdamą... prašo, kad leistų namie vaiką prakutenti, bent iki 11—12 metų, tuomet didesnę atiduos į dvarą. ŽemR IV 369. *Lapę gyvą sugavo.* JablRR I 614. *Atmeni, močiut, kaip aš tave jauną lankydavau? VaičiūnD 15. — Lauk, taip jis ją nuogą pliką ir ims.* VienR I 165.

b) Dalyvio galininkas. Šia funkcija vartojamas ne tik veikiamosios rūšies būtojo kartinio laiko ir neveikiamosios rūšies būtojo bei esamojo laiko, bet, skirtingai nuo vardininko, ir veikiamosios rūšies esamojo laiko dalyvių (dažnai su priešdėliu *be-*) galininkas.

Kalbėjo Juozas ir jau buvo bebėgęs į kambarį, kai pamatė tarpdury Marytę bestovinčią, besišypsančią. LzPR III 36. *Be to, jai keista, niekada į ją verkiančią Vilius nekreipdavo dėmesio.* SimonVK I 358. *Kad tave paturėtų nevalgiusį tris dienas.* LTt 375. *Girėje medžius žemus ir stambius regėjo nuo vėtrų ir audrų nepaveikiamus.* DaukB₁ 52. *Tarutuką iš Klangių suimtą nuvežė.* CvR VIII 206. *Žmogel, kur aš tave priglausiu tokį nušutintą? SruogAD 120.*

c) Skaitvardžio galininko pavyzdžiai.

Jaunuolį ištraukia pirmąjį iš vandens. SimonVK I 250. *Atvykus pirmąjį jį pastebėjo Martyną.* SimonVK I 317.

d) Įvardžio galininko pavyzdžiai.

Nelaba šeimyna jau mane visą suėdė. DonR 52. *Tokį blyną galima ir vieną valgyti* (be riebalų, be grietinės). Vlkv. *Jis vėl atsimena senelį tokį, koks jis dar buvo gyvas.* SimonVK I 15. *Sakė tave šiokią, sakė tave tokią.* RD 70.

e) Daiktavardžio galininko pavyzdžiai.

Štai čia kampe stovėjo „Šarkė“, marčios pasoginė; ją dar lėlyčaitę atsivarė. KrėvSP₁ 190. Kaip šiandien jis matė save studentą. CvR II 128. Gydytoją parvežė jai tą patį šunkarį. JablRR I 614.

3. Linksniuojamosios kalbos dalies kilmininkas dažniausiai šliejasi prie savarankiškos leksinės reikšmės neigiamo veiksmožodžio ir paprastai sakinyje yra suderintas su papildinio kilmininku. Kaip aukščiau minėti vardininkas bei galininkas, jis pasako papildinio kilmininku išreikšto daikto būseną veiksmožodžio veiksmo vykimo metu.

Bet nė vienas nesiuntė piršlių, nė vieno neatsirado jauno, kuris būtų ją pamilęs. SimonVK I 235. Niekur nematyti nė jokio padargo pamesto, nei ant trobos nė jokio skarmalo. ŽemR I 167. Kitokios Martynas jos nepažįsta. SimonVK I 291.

Pasitaiko sakinių, kuriuose daiktavardžio bei įvardžio kilmininkas santykiauja ne su papildinio kilmininku, bet su papildinio galininku. Tada santykiaujantys žodžiai yra nesuderinti.

[sižiūrėdami tiek į artimąją, tiek į tolimąją savo praeitį, matom ir čia ir ten tokius pat žmones, kaip ir mes patys, arba, kitaip sakant, ten patys save matome, tik šiek-tiek kitoniško pavidalo. JablUZ 7–8.

4. Linksniuojamosios kalbos dalies naudininkas sakinyje yra derinamas su papildinio naudininku ir pasako tuo naudininku išreikšto daikto būseną veiksmožodžio veiksmo vykimo metu.

Tai ožkai gyvai lupė kailį. Brž. Te jam numirusiam prisuko laikrodį, kad eitų. Nj. Mergaitės man pirmam užrišo abi akis. ValPJ₂ 17. Jie m tuip kelerius metus pagyvenus, nusibodo trimis vienuose namuose būti. CvR V 38. Grįžo tėvas namo po daugelio metų visai susenęs, nukaršęs ir liepia marčiai pačiai keliauti. CvR V 50.

5. Linksniuojamosios kalbos dalies įnagininkas. Šį linksnį pasitaikė rasti prisišliejusį prie savarankiškos leksinės reikšmės veiksmožodžio ir santykiaujantį su veiksnio vardininku arba papildinio galininku. Minimasis įnagininkas nėra suderintas su pastaraisiais linksniais, bet pasako jais reiškiamo daikto būseną veiksmožodžio veiksmo vykimo metu. Šia funkcija vartojamas daiktavardžio įnagininkas su priklausomais žodžiais.

Jau viena bonka stovėjo aplupta galva ir ištrauktu kamščiu. LzPR III 48. Vyrai ūkininkai eina rimtais veidais. SimonVK I 58. Pabudo jaunamartė neramia širdimi. CvR V 49. Dažnai (Monika) Kaziuką rasdavo užsiverkusį, papumpusiais paakiais. CvR VIII 53.

6. Linksniuojamosios kalbos dalies vietininkas. Retais atvejais šia funkcija galima rasti daiktavardžio vietininką, prisišliejusį prie savarankiškos leksinės reikšmės veiksmožodžio ir santykiaujantį su veiksnio vardininku.

Monika pabudo karštyje, didelėmis pastangomis išsivadavusi iš sapno, ir puolė ieškoti vyro. CvR VIII 94. Apnešęs kumelę aplinkui

ežerą, sugrįžo velnias pas žmogų sušilęs, suplukęs — vienoj plūdėj. LTt 344.

7. Prielinksninės konstrukcijos, prisišliejusios prie savarankiškos leksinės reikšmės veiksmažodžio, yra susijusios su veiksnio vardininku arba papildinio galininku bei kitais papildinio linksniais ir pasako tais linksniais reiškiamo daikto būseną veiksmažodžio veiksmo vykimo metu.

Vaikas gulėjo be gyvybės, išėjęs iš veido, baltas kaip voratinklio gija. CvR VIII 171. *Daugelis po susirėmimų išeidavo su nuplėšta švarko rankove, pamušta koja.* CvR VIII 39. *Juras nepametė jos su vaiku — nepamės ir su penkais.* CvR VIII 22. Plg. *Vaikėzas, pastebėjęs padėjėją su pramuštu antakiu, suprato, kad nieko gero laukti netenka.* VencLR III 16.

8. Lyginamosios konstrukcijos, vartojamos šia funkcija, santykiauja su savarankiškos leksinės reikšmės veiksmažodžiu ir veiksnio vardininku arba papildinio galininku. Lyginamųjų konstrukcijų linksniuojamasis žodis (daiktavardis, būdvardis, dalyvis ir kt.) yra suderintas linksniu su minėtaisiais veiksnio vardininku arba papildinio galininku, t. y. taip pat yra arba vardininko, arba galininko linksniai.

Kaip atgaivintas visada išėini iš susirinkimo, girdėjęs sakytojo Šepaičio žodį... SimonVK I 26. *Du šimtu žmonių guli it muselės nukeipusios.* SruogDM 42. *S. Nėrį susitikdavau Kauno valstybiniame teatre, Liaudies Seimo posėdžiuose, linksmą ir sujudusią, lyg naujai gimusią.* VencLEV 148.

§ 2. Linksniuojamieji žodžiai bei konstrukcijos paprastai šliejasi prie tokių savarankiškos leksinės reikšmės veiksmažodžių:

a) prie slinkties veiksmažodžių:

Ir katė perėjo pirmoji per duobę, neįkrito. LTt 282. *Reikia eiti parnešti grybų, juk jie parjos išalkę.* LTt 322. *Nė vienam kepti karveliai patys į burną neatleikia.* PP 221. *Ant saulelė, vėl nuo mūs atstodama, ritas, irgi, palikusi mus, greita vakarop nusileidžia.* DonR 63;

b) prie būseną reiškiančių veiksmažodžių:

Sėdi Džiugas dienų dienas apsiniaukęs. CvR V 54. *Vėlgi razienos riogso neskustos.* BaltPV₁ 17;

c) prie veiksmažodžių, reiškiančių veiksmą, susijusį su būseną, užsiėmimą:

Kitą sykį, vėl atsimenu, parvažiuavęs iš kažki kur tėvas nenori nė valgyti, tik dūsauja nuliūdęs. ŽemR IV 307. *Karvės tik šok visą dieną neėdę.* Brž. *O ir tu ką veiki, ar sveiks, ar drūts dar medžioji?* Don R 115. *Dienų dienas jis gaudė žvėrelius, paukščius ir gyvus juos pardavinėjo.* CvR V 62;

d) prie veiksmažodžių, reiškiančių perėjimą iš vienos būsenos į kitą, būsenos pasikeitimą:

Visi vaikai šiuru šiuru į savo vietas, sustojo stati nė čiurkšt. ŽemR IV 32. *O Martynas atsisėdo ant vežėjo sėdynės vis vien apriš-*

tas. SimonVK I 275. Meisteris pastebi, kad vientulys luošas, dažnai liūdnas nutupia netoli lango ir senio balsu dejuoja. CvMS 41. Pirmieji dėdinos buvę du sūnūs, bet abudu maži mirę. ŽemR IV 310;

e) prie kalbėjimo veiksmažodžių:

— *Nusiramink, daugiau to nebus, matysi! — tarė Simonaitienė įsitikinusi. LzPR III 89. — Klausė tėvas, klausė motina susirūpinusi, ...o aš sarmatijaus pasisakyti. LzPR III 21. Apžiūrėjęs visus namus, Paspirtutas iš džiaugsmo trynė rankas ir nušvitusiu veidu vienas sau kalbėjo. BalčAŽ 15. — Laikas jau būtų arbatos kviesiti, — pastebėjo teta susiraukus. LzPR III 41;*

f) prie pojūčius reiškiančių veiksmažodžių:

Mačiau jį kultūros rūmų scenoje šokantį su savo žemiečiais lietuviškus tautinius šokius, girdėjau dainuojantį. T 1965 196. Ir išvydau savo dukrelę besėdinčią. JablRR I 614. Bet Jonas pats pastebėjo mano nusiminimą. BaltPV₁ 53.

Dvigubus sintaksinius santykius turintys žodžiai bei konstrukcijos gali šlietis prie įvairių kitų veiksmažodžių:

Paleistuve laikė žmonės ir bažnyčia tą, kuri netekėjusi susilaukdavo kūdikio. CvR VIII 10. Ji nepasiduos budeliams gyva. VencLR III 500. — Na, aš jį ir nuluptą pažinčiau, — pasigiria Evė. SimonVK I 292.

Visi šie savarankiškos leksinės reikšmės veiksmažodžiai gali eiti tariniu.

Linksniuojamieji žodžiai bei konstrukcijos gali jungtis ir prie sudurtinių veiksmažodžio formų bei veiksmažodinių junginių, kurių priklauso masis dėmuo yra vardažodis arba aukščiau minėtų savarankiškos leksinės reikšmės veiksmažodžių forma (dalyvis, bendratis).

Iš dalies Pempienė ir pati buvo kalta, kad kaimo žmonės ėmė jos bijoti ir vengti. Myk-PutS I 25. — Aš, — sako, — buvau juos (pinigus) gyvas užkavojęs. LTt 354. Bet iš jo neišbiro nė supuvusio doylekio: žemaitis tyčia šį (puodą) tuščią buvo pakabinęs. CvR V 67. Stagaras paliko lyg nutirpęs stovėti. SimonVK I 144. Savo giminėje neturėjusi nė vieno muziko, dabar pirmasis žentas nori įsiskverbti muzikas. ŽemR IV 412. Motinai Vilkienei tenka vienai eiti į susirinkimą. SimonVK I 299. O į Šalteikius pasisakė eisianti pėsčia arba visai neisianti. SimonVK I 275. Toks jaunas dar, o vakar vienas sakėsi nuo pietų iki vakaro aštuonis vežimus šieno parvežęs! LzPR III 46. Yra žinoma, jog šiaurinė (žieminė) ir vidurinė Europos dalis yra kurį metą visa ledų apklotą buvusi. JablUŽ 13. Kuris išvažiuavęs tų daiktų ieškoti, tariąsis tėvo vienas tiktai tesąs išsiųstas. DaukŽP 67.

Nurodytuosiuose sakiniuose žodžiai *pati, gyvas, tuščią* yra prisijungę prie veiksmažodinių junginių bei sudurtinių veiksmažodžio formų *buvo kalta, buvau užkavojęs, buvo pakabinęs*; žodžiai bei konstrukcijos *lyg nutirpęs, muzikas, vienai* prisijungę prie veiksmažodinių junginių *paliko sto-*

vėti, nori išsiskverbti, tenka eiti; žodžiai *pėsčia, vienas* yra prisijungę prie veiksmažodinių junginių *pasisakė eisianti, sakėsi parvežęs* (dėl jų plg. § 5 a); žodžiai *visa, vienas* prisijungę prie sudurtinių veiksmažodžio formų bei veiksmažodinių junginių *yra buvusi apklota, tariąsis tesąs išsiųstas*.

Visuose sakiniuose minėtieji veiksmažodiniai junginiai bei sudurtinės veiksmažodžio formos taip pat vieni gali eiti tariniais.

Linksniuojamasis žodis, turintis dvigubus sintaksinius santykius, kar-tais prisijungia ne prie veiksmažodžio, bet prie kito kokio nors žodžio, ga-linčio atlikti veiksmažodžio funkciją, t. y. galinčio eiti tariniu.

— *Oi, oi, oi! sunku tam stai vienai, ir ilgu — ir nejauku!..*
LzPR III 37.

§ 3. Nagrinėjamojo tipo konstrukcijų mūsų sintaksės vadovėliuose nedaug randama. Be to, jos yra išbarstytos po įvairius sintaksės skyrelius ir traktuojamos nevienodai.

Savarankiškos leksinės reikšmės veiksmažodžių junginiai su vardinin-ku, pvz.: *parlėkė linksmas, stovėjo susiraukęs, važiuoja kvapūs, šilti*, lai-komi tariniais. Paprastai sakiniai su tokiais junginiais dedami prie sudur-tinio tarinio be didesnių paaiškinimų. Nurodoma tik, kad sudurtinio tarinio jungtimi eina ne tik veiksmažodžio *būti*, bet ir kitų veiksmažodžių formos¹. Kiek detaliau savarankiškos leksinės reikšmės veiksmažodžių junginius su vardinin-ku, o šalia jų duodamas pavyzdžių su įnagininku, prielinksninėmis bei lyginamosiomis konstrukcijomis, yra aptaręs J. Balkevičius „Dabarti-nės lietuvių kalbos sintaksėje“ (Vilnius, 1963). Jis laiko junginius tipo *atvažiavo linksmas* atskira tarinių rūšimi. Vadina juos senu terminu „su-durtiniais tariniais“, duodamas junginiams tipo *buvo linksmas* naują su-dėtinio vardažodinio tarinio pavadinimą². Skirtumas tarp pirmojo ir antro-jo tarinio, kaip nurodo J. Balkevičius, yra tas, kad „sudėtinio tarinio (*buvo linksmas*) jungtimi eina veiksmažodžiai, kurie savo leksine reikšme apie veiksnį užbaigtos minties nepasako ir todėl sakinyje turi tik pagalbinę modalinę funkciją, o sudurtinio tarinio (*atvažiavo linksmas*) jungtimi eina veiksmažodžiai ar veiksmažodiniai junginiai, kurie ne tik forma, bet ir turiniu gali veiksmažodinį tarinį pabaigtinai išreikšti“³. Teisingai J. Bal-kevičius nurodo ir jo vadinamo sudurtinio tarinio sudedamųjų dėmenų reikšminį santykį: pirmasis to tarinio dėmuo (savarankiškos leksinės reikš-mės veiksmažodis) pasako, ką veiksnys veikia, o antrasis — iškelia daikto požymį, jam būdingą to veiksmo metu. Tačiau J. Balkevičius veiksmažo-

¹ Zr. J. Ziugžda ir P. Gailiūnas, Lietuvių kalbos gramatika, II, Sintaksė, Kaunas, 1964, p. 17.

² Kai kurie rusų kalbos tyrinėtojai taip pat skiria du tarinius su linksniuojamomis kalbos dalimis rusų kalboje: «составное сказуемое» (*был богат*), «сложное сказуе-мое» (*пришел веселый*) (žr. А. Н. Гвоздев, Современный русский литературный язык, II, Москва, 1958, p. 59, 62; Н. М. Финкель, И. М. Баженов, Курс совре-менного русского литературного языка, изд. 2-ое, Киев, 1965, p. 505, 507). Pirmąjį («составное сказуемое») atitinka J. Balkevičiaus išskirtas lietuvių kalboje sudėtinis tarinys, o antrąjį («сложное сказуемое») — sudurtinis.

³ Zr. J. Balkevičius, Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė, Vilnius, 1963, p. 120—121.

džio, kuris gali tarinį, jo žodžiais tariant, „pabaigtinai išreikšti“, vis dėlto nelaiko savarankišku veiksmažodiniu tariniu, o tik tarinio jungtimi, o linksniuojamąjį žodį — vardine tarinio dalimi.

Konstrukcijos su galininku, pvz.: *paštėtą nusiuntė karštą, rado vištas papiautas, paliko vaiką miegantį* ir pan., mūsų sintaksėse traktuojamos dvejopai. Vienais atvejais šiose konstrukcijose išskiriamas veiksmažodžio su antruoju galininku junginys ir laikomas jis tariniu (pvz., *nusiuntė karštą*), o kitais atvejais jungiami abu galininkai (pvz., *paštėtą karštą*) ir laikomi jie suvestiniu papildiniu.

J. Jablonskio gramatikoje suvestinį papildinį sudaro tik junginiai, kurių antrasis galininkas yra veikiamosios rūšies dalyvis (šalia tokių pat junginių su padalyviu), plg.: *Žiūriu žiūriu ir išvydau — savo dukrelę besėdinčią, savo sūnelį besupančią, šilkų skarele beryšinę, aukso žiedeliu bemūvinčią*. JablRR I 472—473.

Prie sudurtinio tarinio dedami pavyzdžiai, kai antruoju galininku eina kitos linksniuojamosios kalbos dalys, dažniausiai būdvardis, plg.:

Lygius juos mums padarei. Užaugink jį (vaiką) panašų į šitą. Ir atnešė gyvą tą žvėrelį. (JablRR I 455).

J. Balkevičiaus sintaksėje pastarosios rūšies pavyzdžių (kurių antrasis galininkas yra būdvardis) randama ir prie tarinio, ir prie suvestinio papildinio, plg.: jo sudėtinis tarinys:

Mergaitės vežimą prikrovė pilną. Jis tave drąsiai išauklėjo. (Tu) užaugink jį panašų į šitą. (Jis) lapę gyvą sugavo. (119 p.);

suvestinis papildinys:

Visi buvo įpratę matyti jį sveiką. Brazys pirkelę rado tuščią. (194 p.).

J. Balkevičius, laikydamas būdvardžio galininką nurodytuosiuose sakiniuose vienu atveju tarinio vardine dalimi, o kitu — papildiniu, remiasi veiksmažodžio ir būdvardžio leksinių reikšmių santykiu: laiko galininką tarinio vardine dalimi tuo atveju, kai tuo galininku reiškiamas daikto būvis yra veiksmažodžio veiksmo rezultatas (pvz.: *vežimą prikrovė pilną*) ir papildiniu tada, kai galininku reiškiamas daikto būvis nuo veiksmažodžio veiksmo nepriklauso (pvz., *buvo įpratę matyti jį sveiką*)⁴.

Tačiau toks linksniuojamojo žodžio ir veiksmažodžio leksinių reikšmių santykis šių žodžių sintaksinių ryšių nekeičia. Pirmuoju atveju būdvardis nėra daugiau susijęs su veiksmažodžiu, kaip antruoju atveju. Tiek pirmąjį, tiek antrąjį sakinį galima pasakyti be būdvardžio, plg.: *Mergaitės vežimą prikrovė. Visi buvo įpratę matyti jį*.

Antra vertus, toks pat dvejopas leksinių reikšmių santykis yra tarp veiksmažodžio ir prie jo prisišliejusio linksniuojamosios kalbos dalies vardininko, pvz.:

⁴ Plg. J. Balkevičius, min. veik., p. 119.

a) vardininku reiškama daikto būseną nuo veiksmazodžio veiksmo nepriklauso:

Simonaitienė taipogi nelinksma aušino puodelį pas plytą. LzPR III 93. *Marija stovi valstiečio troboj — išdidi, jauna ir graži.* VencR III 501. *O Grėtė atsikėlė surūgusi lyg piktas oras.* SimonVK I 310. *Ir pasistatė veršelis vienas trobelytę!* LTt 289;

b) vardininku reiškama daikto būseną yra veiksmazodžio veiksmo rezultatas:

Iššokusi ant kelio (lapė) atsigulė ištisa. ŽemR IV 448. *Kiemas privažiavęs pilnas vežimų.* SimonVK I 240. *Ir kai tik laumės šuo, užbėgęs ant liepto, ėmė pėdas uostyti, lieptas — vikst ir atsisotojo į dangų stačias.* CvR V 12. *Mane paliko kitiems metams: tegul užaugsiu didesnė, geriau mokslą suprasiu...* ŽemR IV 314.

Tačiau toks veiksmazodžio ir prie jo prisišliejusio vardininko leksinių reikšmių santykis sintaksinės funkcijos pagrindu neimamas.

Reikia pasakyti, kad tiek J. Jablonskis, tiek J. Balkevičius, išskyrę suvestinį papildinį, nuo tarinio jo griežtai neatrigoja.

J. Jablonskis po savo iškeltų suvestinio papildinio pavyzdžių (*Pamačiau dukrelę besėdinčią* ir kt.) daro pastabą, kad tikrasis papildinys vis dėlto esąs pirmasis galininkas (*dukrelę*), o antrasis (*besėdinčią*) esanti lyg tarinio (*išvydau*) dalis⁵.

J. Balkevičius, pagal savo sistemą išskirdamas sakinio dalių sudaromuosius komponentus, antrąjį galininką taip pat laiko suvestinio papildinio predikatyviniu komponentu⁶.

Iš viso to, kas pasakyta apie keliamuosius sintaksinius reiškinius mūsų sintaksės vadovėliuose, galima padaryti tokias išvadas. Jeigu savarankiškos leksinės reikšmės veiksmazodžių junginiai su vardininku pagal savo struktūrą dar tinka prie sudurtinio tarinio, tai visiškai neaiškus yra vadinamasis dvejetainis galininkas prie papildinio. Suvestinis papildinys, išskirtas tik šio tipo galininkams (be to, ne visais atvejais) ir atitinkamoms konstrukcijoms su padalyviu, nėra nei pakankamai apibūdintas, nei pakankamai motyvuotas mūsų sintaksėse⁷. Taip pat neaiškus lieka suvestinio papildinio santykis su tariniu. Pagaliau suvestinis papildinys ir tarinys neapima mūsų iškeltų konstrukcijų.

§ 4. Kiekvieno žodžio ar junginio funkcija sakinyje priklauso nuo jo santykio su kitais žodžiais. Santykiaujantys žodžiai yra susiję dar su kitais žodžiais, tuo būdu kiekvienas sakinio žodis ar junginys yra lyg atskira visos sakinio struktūros grandis⁸. Atskiرو žodžio bei junginio vaidmuo,

⁵ Žr. J. Jablonskis, Rinkiniai raštai, I, Vilnius, 1957, p. 474.

⁶ Žr. J. Balkevičius, min. veik., p. 193.

⁷ Esant ne visai aiškiai suvestinio papildinio sąvokai, nėra nusistovėjusi ir jo apimtis. Pavyzdžiui, J. Žiugždos — P. Gailiūno Gramatikoje prie suvestinio papildinio randama tik konstrukcijos su padalyviu.

⁸ В. М. Никитин, К вопросу о принципах изучения членов предложения, кн.: Совещание языковедов юга России и северного Кавказа по вопросу о членах предложения, Ростовский университет, 1959, p. 11.

formuojant sakinį kaip predikatyvinį kalbos vienetą, apibrėžia jo vietą tarp kitų sakinio žodžių bei junginių.

Nustatant dvigubus sintaksinius santykius turinčio žodžio bei konstrukcijos funkciją, svarbu parodyti, kokią funkciją, formuojant sakinį, turi savarankiškos leksinės reikšmės veiksmažodis bei veiksmažodinis junginys, t. y. ar jis pats vienas sudaro sakinio tarinį, o dvigubus sintaksinius ryšius turintis žodis bei konstrukcija yra antrininkė sakinio dalis, ar šis veiksmažodis bei veiksmažodinis junginys yra tik tarinio jungtis, o minėtasis linksniuojamasis žodis bei konstrukcija įeina į tarinio sudėtį kaip vardinė tarinio dalis.

Pagrindinėmis sakinio dalimis laikomi žodžiai bei junginiai, kurie sudaro vadinamąjį sakinio predikatyvinį centrą, t. y. mažiausią struktūrinį vienetą, galintį eiti ir atskiru sakiniu. Antrininkės sakinio dalys tik papildo tai, kas reiškia pagrindinėmis sakinio dalimis. Atmetus antrininkes sakinio dalis, sakiny, kaip predikatyvinis vienetas, išlieka.

Nagrinėjamosiose konstrukcijose savarankiškos leksinės reikšmės veiksmažodis bei veiksmažodinis junginys pats vienas arba su veiksmiu sudaro sakinio predikatyvinį centrą. Pavyzdžiui, sakinyje *Gandras parlėkė linksmas* junginys *gandras parlėkė* yra pakankamas predikatyvinis vienetas, galintis eiti savarankišku sakiniu. Būdvardis *linksmas*, čia santykiuodamas tiek su *gandras*, tiek su *parlėkė*, patikslina, koks buvo gandras tuo metu, kai parlėkė. Kad sakinyje *Gandras parlėkė linksmas* būdvardis *linksmas* į predikatyvinį junginį neįeina, o santykiuoja su *parlėkė* tik laiko plano atžvilgiu, rodo lietuvių kalboje galimos šio sakinio transformacijos (sakinio struktūros pakeitimas, keičiant morfologines formas, bet paliekant visas to sakinio leksemas (išskyrus pagalbinus žodžius) ir tą pačią sakinio prasmę), plg.: *Gandras parlėkė linksmas. Gandras parlėkė ir buvo linksmas. Gandras parlėkęs buvo linksmas. Gandras, kai parlėkė, buvo linksmas.*

Sakinyje *Lapę parvežė gyvą* predikatyvinį centrą sudaro vienas veiksmažodis *parvežė*. Būdvardis *gyvą* čia taip pat pasako papildomą pastabą, koks buvo veiksmo objektas (lapė), kai ji parvežė. Tarp būdvardžio *gyvą* ir veiksmažodžio *parvežė* čia yra toks pat laiko plano santykis, kaip aukščiau minėtame sakinyje tarp būdvardžio *linksmas* ir veiksmažodžio *parlėkė*, dar plg.: *Lapę parvežė gyvą. Lapę parvežė, ir ji buvo gyva. Kai lapę parvežė, ji buvo gyva. Lapę parvežta buvo gyva.*

Šiuo požiūriu visi dvigubus sintaksinius santykius turintys linksniuojamieji žodžiai bei konstrukcijos į sakinio predikatyvinį junginį neįeina ir laikytini antrininkėmis sakinio dalimis. Dėl specifinių sintaksinių santykių ir specialios reikšmės šios antrininkės sakinio dalies negalima priskirti nei prie atributyvinio pažyminio, nei prie papildinio, nei prie aplinkybių. Tai yra visai nauja antrininkė sakinio dalis. Ją galima būtų pavadinti predikatyviniu, arba tarinio, pažyminiu, nes ji reiškia būseną, būdingą daiktui tarinio veiksmo vykimo metu⁹.

⁹ Dėl predikatyvinio pažyminio santykio su atributyviniu pažyminiu žr. § 5c.

Išskiriant naują sakinio dalį, visų pirma remiamasi sintaksiniais principais.

A. I. Smirnickio yra keliami du pagrindiniai sakinio dalių išskyrimo kriterijai:

- 1) ryšių tarp sakinio dalių laipsnis bei pobūdis ir
- 2) santykių, kurie išreiškiami su tam tikra sakinio dalimi, turinys (ar kalbama apie daiktą, ypatybę ir t. t.)¹⁰.

Kitų tyrinėtojų taip pat nurodoma, kad, apibrėžiant sakinio dalį, į pirmąją vietą reikia kelti žodžių ar junginių sintaksinius santykius, toliau — morfologinius (žodžių formas) bei leksinius-semantinius požymius¹¹.

Mūsų keliamos naujos sakinio dalies — predikatyvinio pažyminio būdingi požymiai atitinka sakinio dalies reikalavimus: 1) predikatyvinis pažymins turi specifinius (dvigubus) sintaksinius santykius su kitomis sakinio dalimis, 2) specialią semantinę funkciją, kylančią iš santykiaujančių žodžių, ir 3) tam tikras išraiškos formas.

Be to, predikatyviniam pažyminiui būdinga ir tam tikra žodžių tvarka sakinyje. Labai dažnai nagrinėjamosiose konstrukcijose pirmoje vietoje eina veiksnys arba papildinys, paskui tarinys, o po jo predikatyvinis pažymins.

Pamotė labai pavydėjo Elenytei turtų ir liepė tėvui išvežti į mišką ir jos dukterį: manė, kad ir ji atvažiuos turtinga. LTt 311. *Musė atskrido tokia nučiulpta, kad ją ir muse buvo sunku pavadinti.* CvR V 146. *Šitą kalakutą kepsim sveiką ar sukapotą?* JablRR I 614.

Bet lietuvių kalboje žodžių tvarka, apskritai, nėra griežtai apibrėžta. Dažnai predikatyviniai pažyminiai vartojami ir prieš tarinį po veiksnio arba papildinio.

Galų gale Jarmala pirmas sulaužė kantrybę. CvR VIII 189. *Pirmieji dėdinos buvę du sūnūs, bet abudu maži mirę.* ŽemR IV 310. *Tu, saule, darbininką žmogų ir gyvą kepini, o tinginį lepini.* CvR V 122. — *Ar dėl to tavo kūlvestiną už angos išmetė žandaras?* SimonVK I 60.

Pasitaiko predikatyvinių pažyminių ir kitose pozicijose.

— *Parsibaigsi tu, vaikeli, vienas.* BaltPV₁ 77. *Linksmą pakilo skalbėja* ir nunešė juostas grafui. CvR V 151. *Toj žuvukė ėmė ir prašnekė, sako, Jonuli, leisk tu mane gyvą.* Alv. *Ir atnešė gyvą tą žvėrelį karaliui.* JablRR I 614.

Predikatyvinis pažymins, kaip atskira sakinio dalis, nėra naujiena kitų kalbų gramatikose. Pavyzdžiui, iš mūsų kalbai artimesnių kalbų predikatyvinis pažymins išskiriamas latvių (dubultloceklis)¹², lenkų (przy-

¹⁰ Зг. А. И. Смирницкий, Синтаксис английского языка, Москва, 1957, p. 172.

¹¹ Зг. В. М. Никитин, *min. veik.*, p. 10; V. Sirtautas, Pagrindinių sakinio dalių sintaksiniai santykiai, Šiaulių K. Preikšo v. Pedagoginis institutas, Dėstytojų mokslinė-metodinė konferencija, Pranešimų tezės, Šiauliai, 1965, p. 29.

¹² Mūdrienu Latviešu literārās valodas gramatika, II, Sintakse, Rīgā, 1962, p. 373.

dawka okolicznikowa)¹³, čekų (doplněk, predikativiní determinant)¹⁴, vokiečių (prädikatives Attribut)¹⁵ kalbų gramatikose. Rusų kalbos tyrinėjuose taip pat keliamas klausimas dėl predikatyvinio pažyminio išskyrimo¹⁶.

Konstrukcijos su predikatyviniu pažyminiu yra labai senos. Jos būdingos senosioms graikų, lotynų kalboms, taip pat senajai slavų kalbai¹⁷.

§ 5. Reikia atvirai pasakyti, kad, išskirdami predikatyvinį pažyminį lietuvių kalboje, susiduriame ir su tam tikrais sunkumais. Todėl čia bus bandoma paliesti pereinamuosius atvejus tarp predikatyvinio pažyminio ir tarinio, tarp predikatyvinio pažyminio ir aplinkybių ir tarp predikatyvinio ir atributyvinio pažyminių.

a) Predikatyvinio pažyminio santykis su tariniu

Predikatyvinis pažyminys priartėja prie tarinio tais atvejais, kai tam tikro veiksmazodžio leksinė reikšmė sakinyje tiek nublanksta, kad veiksmazodis vienas nebegali atlikti tarinio funkcijos. Pavyzdžiui, dvigubais sintaksiniais ryšiais susiję žodžiai bei konstrukcijos paprastai įeina į tarinio sudėtį ir nėra atskira sakinio dalis, kai jie jungiasi prie veiksmazodžių *tapti, darytis, pasidaryti, rodytis, pasirodyti, atrodyti, rasti, likti, palikti, pasilikti, jaustis, pasijusti* ir kt., turinčių tame kontekste artimą veiksmazodžiui *būti* reikšmę.

— *Ar negalėtum man tokio audeklo išausti, kad iš jo pasiūtu drabužiu apsilvilkęs, nematomas, nesurandamas tapčiau?* CvR V 56. *Ir kiekvieną dieną Vaičiulis darėsi turtingesnis.* VencLR III 12. *Žemė kaip pelenai pasidarė.* SimonVK I 292. *Ogi troba visa visur iškrypusi rodės.* DonM 11. *Ir toks jis jai pasirodė iš karto geras, mylėtinas.* SimonVK I 211. *Saulė atrodė pro rūką kaip didelis auksinis pinigais.* BalčAZ 191. *Rados Cibikė nebelinksma, nuliūdusi, sublogo.* ŽemR IV 461. *Eželis savo dygųjį kailį nusimovė, pakišo į užkrošnį ir liko toks jaunas, aukštas, gražus jaunikaitis.* CvR V 48. *Neisiu nė už vieno, geriau paliksiu senmergė.* SimonVK I 216. *Taip laukai pasiliko mums visur gedulingi.* DonR 64. *Kupėj jie jaučiasi visi savi.* VencLR

¹³ St. Szober, Gramatyka języka polskiego, wyd. IV, Warszawa, 1957, p. 316.

¹⁴ Plg. P. Мразек, Проблема сказуемого и его классификации, „Sborník prací Filosofické Fakulty Brněnské University“ Roč. 7 (A)Č. 6, Brno, 1958, p. 16—17; A. B. Исаченко, Трансформационный анализ кратких и полных прилагательных, кн.: Исследования по структурной типологии, Москва, 1963, p. 88.

¹⁵ H. Paul, Deutsche Grammatik, III, Halle (Saale), 1956, p. 15.

¹⁶ Зг. Н. М. Александров, Проблема второстепенных членов предложения в русском языке, «Ученые записки Ленинградского Гос. пед. института им. А. И. Герцена», т. 236, Ленинград, 1963, p. 369—371.

¹⁷ Šalia lietuvių kalbos nagrinėjamojo tipo pavyzdžių atitinkamus graikų, lotynų, sen. slavų kalbų pavyzdžius žr. K. Brugman, Die Syntax des einfachen Satzes im Indogermanischen, Berlin und Leipzig, 1925, p. 93; A. A. Потенция, Из записок по русской грамматике, т. I—II, Москва, 1958, p. 176—177, 295 t. t.

III 52. *Staiga ji pasijuto išstumta iš savo žmonių tarpo.* SimonVK I 29.

Tačiau kitame kontekste tie patys veiksmožodžiai gali išlaikyti savarankišką reikšmę ir patys vieni atlikti tarinio funkciją. Plg.: *Aikštėje nebeliko nė vieno stačio* (ŽemR IV 360), kur *stačio* į tarinio sudėtį neįeina ir yra predikatyvinis pažymins.

Tam tikrame kontekste nėra visai savarankiški ir veiksmožodžiai, reikalaujantys galininko ar įnagininko linksnio, pvz.: *rasti, daryti, padaryti, turėti, laikyti*. Tačiau jie savo reikšme nepriartėja prie veiksmožodžio *būti* ir jungtimi nevirsta. Su jais susiję galininko bei įnagininko linksniai galima laikyti predikatyviniais pažyminiiais, nors jie labai artimi ir vardinei tarinio daliai.

Ožkelė parėjus rado dureles atidarytas. LTt 287. *Didelė nosis veidą daro iškilmingą.* SimonVK I 314. *Lygius juos mums padarei.* JablRR I 455. *Graži bet ir buvo ožkelė: akis turėjo didelės, lėtas, barzdelę smailią, prusneles rausvas, dantelius baltus kaip žirnius.* ŽemR IV 460. — *O, sakyk, žmogau, kuris iš mūsų trijų tau reikalingiausias, kurį pirmuoju laikytum ir po dešinei prie stalo sodintum?* CvR V 123.

Lietuvių kalboje vartojami ir tokie savarankiškos leksinės reikšmės veiksmožodžių su dalyviais junginiai, plg.:

Pati ginasi neėmusi, nežinanti (=ginasi, kad neėmė, nežino). DaukŽP 23. *Jis grasina parduosiąs* (=grasina, kad parduos) ūkį. SimonVK I 167. — *Ar nesiliausite staugusios!* (=nesiliausite staugti). KrėvŠP₁ 111. *Plonis mete gėręs ir rūkęs* (=metė gerti ir rūkyti). SimonVK I 189.

Šiuose sakiniuose dalyvis yra susijęs ne tik su savarankiškos leksinės reikšmės veiksmožodžiu, bet ir su veiksnio vardininku, kaip aukščiau nagrinėtuose sakiniuose, pvz.: *Tėvas grįžo pavargęs*. Tačiau pats dalyvių santykis su veiksmožodžiu sakinyje *Tėvas grįžo pavargęs* ir sakinyje *Pati ginasi neėmusi* nėra vienodas. Pirmajame sakinyje *tėvas grįžo* reiškia daikto veiksmą, o *tėvas pavargęs* — daikto ypatybę, arba tam tikrą jo būseną minėtojo veiksmo metu (predikatyvinio pažyminio reikšmė). Antroje sakinyje tiek *pati ginasi*, tiek *pati neėmusi* rodo daikto veiksmą. Dalyvis *neėmusi* čia neturi predikatyviniam pažyminiui būdingos būsenos reikšmės. Dėl to šiais atvejais dalyviai skirtini nuo predikatyvinių pažyminių ir laikytini tarinio dalimis.

Dvigubus sintaksinius santykius turintys žodžiai įeina į tarinio sudėtį ir tais atvejais, kai jie šliejasi prie pagalbinių veiksmožodžių sudurtinių formų arba veiksmožodinių junginių, kurių priklausomasis dėmuo (dalyvis, bendratis) yra nesavarankiškos leksinės reikšmės.

O jie jau buvo pasidarę būtini prie statybos. VaižgRR I 297. *Lankutis pasirodė besąs doresnis.* SimonVK I 165. *Bet kad tėvas taip pasakęs, reik būti patenkintam.* DaukŽP 39. *Dar visam amžiui galiu ubagas palikti.* LTt 344. *Bet Vilkas padėkojo, sakėsi taip pat esąs važiuotas.* SimonVK I 287.

b) Predikatyvinio pažyminio santykis
su aplinkybėmis

Su aplinkybėmis glaudžiai siejasi predikatyviniai pažyminiai, kuriais eina dalyvio vardininkas. Suderinti su veiksnio vardininku ir prisišlięję prie sakinio tariniu einančio veiksmažodžio bei veiksmažodinio junginio, vartojami veikiamieji ir neveikiamieji būtojo laiko dalyviai ir neveikiamieji esamojo laiko dalyviai¹⁸. Tačiau ne visada jie turi predikatyvinio pažyminio reikšmę.

Veikiamieji ir neveikiamieji būtojo laiko dalyviai, būdami suderinti su veiksnio vardininku, gana dažnai kitaip santykiauja su tariniu einančiu veiksmažodžiu bei veiksmažodiniu junginiu, būtent: reiškia antraeilį veiksmą, nesutampantį su pagrindiniu tarinio reiškiamu veiksmu, paprastai ankstesnį už tarinio reiškiamą veiksmą. Tokius dalyvių vartosenos atvejus reikėtų laikyti ne predikatyviniais pažyminiais, bet aplinkybėmis¹⁹.

Grižusi lapė atsistojo iš tolo ant kalno ir sako vilkui. LTt 292. *Senelis apšilęs linksmi nusijuokė.* ŽemR IV 450. *Martynaitytė pakėlusį pastatė šluotą į kampą.* SimonVK I 276. *Karalius tuojaus siunčia Jonį, kad tą vandens paną parneštų sugavęs.* DaukŽP 60.

Pašauktas Vilko Martynas nurausta kaip mergaitė. SimonVK I 121. *Žaltys paleistas pradėjęs sakyti.* DaukŽP 11. *Rytmetį pažadinta, šokdavo ir skubėdavo žąseles išginti.* ŽemR IV 439.

Minėtieji dalyviai laikomi predikatyviniais pažyminiais tais atvejais, kai jų reiškiamą daikto būseną sutampa laiko atžvilgiu su tarinio reiškiamu veiksmu.

— *Ta Tautrimikė tikra beždžionė, pasipiktinusi sako Gervinienė.* SimonVK I 265. *Nuo audrų ir vėtrų sankritos gulėjo ant kita kitos suraizgytos.* DaukB 27.

Kartais pasitaiko tokių kontekstų, kai šių dalyvių būsenos reikšmė yra kartu su antraeilio veiksmo reikšmės atspalviu, ir tada sunku nustatyti, ar tai yra predikatyvinis pažyminis, ar aplinkybė.

Kiškelis prikritęs guli pagal kelmą. ŽemR IV 426. *Kieme vejoje Evikė pasitūpusi lesina cypiančius žąsyčius.* SimonVK I 292. *Arklys pradėjo mėtyti vežimėlį į šonus, suerzintas leidosi gimbėmis.* CvR VIII 213.

Tačiau tokie pereinamieji atvejai nenuneigia veikiamųjų ir neveikiamųjų būtojo laiko dalyvių dvejopos sintaksinės funkcijos, kuri yra paremta iš santykiaujančių žodžių kylančiais reikšminiais skirtumais.

¹⁸ Dalyvių, suderintų su veiksnio vardininku, reikšmės ir vartosenos analizę (neliečiant jų sintaksinės funkcijos) žr. V. Ambrazas, Lietuvių kalbos dalyvių atributyvinė-predikatyvinė vartoseną, kn.: Lietuvių kalbos morfologinė sandara ir jos raida, Vilnius, 1964, p. 47–79.

¹⁹ Čia tikėtų ir „antraeilio, arba antrininko, tarinio“ terminas (plg.: Совещание языковедов юга России и северного Кавказа по вопросу о членах предложения, p. 20), bet jis į lietuvių kalbos gramatikas nėra įvestas.

Neveikiamųjų esamojo laiko dalyvių vardininkas, susietas dvigubais sintaksiniais ryšiais, reiškia ne ankstesnį, kaip būtojo laiko dalyviai, bet kartu su pagrindiniu veiksmu vykstantį veiksmą²⁰. Tačiau beveik visada šiais atvejais jie turi ne būsenos, bet antraeilio veiksmo reikšmės ryškesnį atspalvį ir laikytini aplinkybėmis.

Juk aš sakiau šventam Petru, kad tavęs neįleis, nes tu siūlomas (=kai tau siūlė) nenorėjai dangaus. DaukŽP 94. *Ji taip pat susitiko krosnį, karvę, obelį ir lieptą, bet niekam prašoma (=kai jos prašė) nepadėjo.* LTt 336. *Senis neprashomas (=nors jo ir neprashė) atsisėdo ant suolo pas langą.* LzPR III 93.

Retais atvejais neveikiamųjų esamojo laiko dalyvių vardininkas gali turėti aiškesnę būsenos reikšmę ir laikytinas predikatyviniu pažyminiu (plg. § 1, 1 b).

Dvigubais sintaksiniais ryšiais su kitomis sakinio dalimis susiję sakinyje ir pusdalyviai. Jie, turėdami tik vardininko linksnį, yra vartojami su veiksnio vardininku²¹ ir, panašiai kaip neveikiamieji esamojo laiko dalyviai, reiškia antraeilį veiksmą, sutampantį laiko atžvilgiu su pagrindiniu sakinio veiksmu. Pusedalyviai dabartinėje literatūrinėje kalboje neturi predikatyviam pažyminiui būdingos būsenos reikšmės, kokią turi aukščiau nurodyti linksniuojamieji žodžiai, ir visada laikytini aplinkybėmis.

Juras pabėgėjo nuo tvoros pasižiūrėti, kaip boba spiegdama kulia (=spiegia ir kulia) bedievi. CvR VIII 36. *Jurgis Martynaitis stovi prie savo vežimo turguje, kiaulių aikštėje, ir nuobodžiaudamas kramto (=nuobodžiauja ir kramto) šiaudą.* SimonVK I 285.

Senesniuose, pavyzdžiui K. Donelaičio raštuose, pasitaiko tokių pusdalyvių vartosenos atvejų, kuriuose jie turi artimą predikatyviam pažyminiui reikšmę, t. y. kur kartu su antraeilio veiksmo reikšme yra ir gana ryški būsenos-ypatybės reikšmė²².

Nes be triūso dievs mus išmaitint nežadėjo, o tingėdami vis ir snausdami sviete netinkam. DonR 34. *Taip kad jam daug syk seilėdamas jo liežuvelis iš karštų nasrų nei blėkas kaba nuo zūbų.* DonR 36.

Aplinkybių reikšmės atspalvį turi dvigubais sintaksiniais ryšiais susieti būdvardžiai *aukštiełninkas*, *basas*, *kniūpščias* ir kt., kurie, savo lek-sine reikšme pasakydami daikto būseną, kartu lyg reiškia ir veiksmo pobūdį, būdą (panašiai kaip būdo aplinkybės).

²⁰ Plg. V. Ambrazas, min. veik., p. 61.

²¹ Tarmėse pasitaiko ir kitų pusdalyvių linksnių, pavyzdžiui, naudininko linksnis, su-derintas su papildinio naudininku ir prisišlijęs prie tarinio: *Tai anasėjo, septynis metus atslūžinęs, namo, nu jam beeidamam pasitaikė pasitiko* (Dubičiai, Va-rėnos r.).

²² Visus K. Donelaičio raštuose vartojamus pusdalyvius (ir su aplinkybių reikšmės atspalviu), remdamasi tik jų dvigubais sintaksiniais ryšiais, laiko predikatyviniais pažy-miniais (przydawka okolicznikowa) T. Buchienė (žr. T. Buch, *Użycie participiów w utworach Ch. Donelajtyśa*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa językoznawczego“, 21, Wrocław, Warszawa, Kraków, 1962, p. 151, 159).

Kad važiuoji toliau akėt, atverti akėčias aukštilniakas. Vb. *Vasarą tankiai ir pėsčiosėjome.* ŽemR IV 299. *O kai tik išmiegodavo (žasyčiai), tai ir nupuldavo kūlvertini į vandenį pliauškot.* SimonVK I 296. *Atjojęs dvariškis jotas.* DaukŽP 14. *Kas vieną sykį Montvilos degtinę pamėgino, tas ir skersas nežiūrės į Rupkaus.* LzPR III 102.

Taip pat aplinkybių reikšmės atspalvį turi veiksmožodiniai priesagos -inas būdvardžiai, kurių leksinėje reikšmėje yra išlikęs dalyviams būdingas antraeilio veiksmo reikšmės atspalvis.

Eina (ponas) *namo linksmas, kumele vedinas, puodu, peiliu, ir diržu nešinas.* LTt 381. *O štai mes... vis tekini atliekame darbus.* DonR 42.

Tačiau šių būdvardžių aplinkybių reikšmės atspalvis atsiranda grynai dėl jų leksinės reikšmės, o ne dėl jų santykių su kitomis sakinio dalimis. Todėl šiuos, kaip ir kitus būdvardžius, turinčius sakinyje dvigubus sintaksinius santykius ir reiškiančius daikto būseną tarinio veiksmo vykdymo metu (nors ir su aplinkybių reikšmės atspalviu), reikia laikyti ne aplinkybėmis²³, bet predikatyviniais pažyminiais.

Prie aplinkybių priartėja tam tikrame kontekste predikatyviniai pažyminiai, kuriuos sudaro įnagininko linksnis, lyginamoji ar prielinksninė konstrukcija. Atskirti šio linksnio bei konstrukcijų funkciją gali padėti jų santykis su veiksnio vardininku. Vienais atvejais prielinksninės bei lyginamosios konstrukcijos ar įnagininko linksnis, prisišlięję prie tariniu einančio veiksmožodžio, su veiksnio vardininku nesiejamas ir nereikia daikto būsenos, tik nurodo, kaip vyksta tarinio veiksmas. Tada jie laikytini aplinkybėmis. Kitais atvejais nurodytąsias konstrukcijas bei įnagininko linksnį galima sakinyje susieti ne tik su tarinio veiksmožodžiu, bet ir su veiksnio vardininku. Šios konstrukcijos ir įnagininko linksnis parodo daikto būseną ir laikytini predikatyviniais pažyminiais. Plg.:

a) artimesni predikatyviniam pažyminiui:

Būdavo, po tokių rietenų, pritrėkštas Jono melodijų, išeina tėvas rūgščia burna. CvMS 76. *Ak, kiek triūso reiks, ik į skūnes sugabensiu, kas ant aukšto dar ar klėtyj guli be diego.* DonR 32. *Vos prašvitus, žmogus išėjo į paupį, prisigaudė žuvies pilną krepšelį, užsukęs į mišką, prisiuogavo pilną kraitelę uogų... ir grįžta vakare it ratuota bitelė.* CvR V 53.

b) artimesni aplinkybėms:

Parėjo Džiugas namo tuščiomis rankomis, visą savo dienos triušą vokietukui atidavęs. CvR V 54. *Sprandą savajam nusukšiu, tepareina tik be arklio.* KrėvSP₁ 38. *Juozas kaip viešulas įpuolė į virtuvę.* LzPR III 36.

²³ Šio tipo būdvardžių nelaiko aplinkybėmis, iškėlęs jų aplinkybinės reikšmės atspalvį, ir J. Balkevičius, žr. jo min. veik., p. 123.

Tačiau visada čia liks tokių pereinamųjų atvejų, kai be tam tikro subjektyvumo bus sunku nustatyti prielinksninės bei lyginamosios konstrukcijos ar įnagininko funkciją, plg.:

Žemė išalo be sniego. CvR VIII 208. *Nueik tvartan, avims kokių šiengalių užmesk, kaip pašėlusios bliana visas rytas.* BaltPV₁ 52. *Dreifusas visada ateina į bažnyčią juoda eilute.* SimonVK I 59.

c) Predikatyvinio pažyminio santykis su veiksmu ir atributyviniu pažyminiu.

Neaiškią funkciją turi būdvardiškieji įvardžiai *kiekvienas, nė vienas, vienas... kitas* ir kt. ir daiktavardiškieji įvardžiai *kai kas, niekas*, kai jie, šliedamiesi prie savarankiškos leksinės reikšmės veiksmazodžio, yra suderinti su veiksmio vardininku tik gimine ir linksniu, o skaičiumi nederinami: įvardžiai eina vienaskaitos vardininko formomis (nors kai kurie jų kaitomi skaičiais), o daiktavardžiai — daugiskaitos vardininko.

Darbininkai kiekvienas žino savo darbą. ŽemR II 160. *O žąsų pardavėjos kiekviena tik džiaugėsi, jei jis į ją atsisukdavo su savo ilgąja nosim.* BalčHP₁ 162. *Taigi nutverkim jau kiekviens savo jautį.* DonR 34. *Mes nė vienas netikėjom, kad ligonis mirtų.* Grž. Matyti, *kažin ką turėjo bobos ant sąžinės, nes, suėjusios į vidų, nė viena neišdrįso prie ligonio prieiti.* LzPR I 278. *Vyrai Adomą paėmė vienas už nugaros, kitas už kojų.* VencLR III 117. *Dabar ir mes kai kas imam abejoti.* JablRR I 224. *Mes niekas to nežinom.* JablRR I 223.

Kad tokiuose sakiniuose įvardžiai nėra tikri veiksniai, jau yra nurodęs J. Jablonskis. Jis, iškėlęs šio tipo pavyzdžių, pastebėjo, kad čia įvardžiai „patys vieni viso veiksmio nepadaro, ir tariniai čia ne su jais suderinti“. „Tariniai sakiniuose *Čia visi turit dirbti, čia visi dirbam...* suderinti su numanomaisiais savo veiksniais *jūs, mes*, žodis *visi* čia tik aiškina veiksnį *jūs, mes*, padeda jam tiksliaus pasizymėti“²⁴. Gana tiksliai suvokęs keliamųjų žodžių santykius sakinyje, J. Jablonskis šiuos įvardžius vadina antrininkėmis veiksmio dalimis, veiksmių padėjėjais.

Kad nurodytojo tipo sakiniuose įvardžiai nėra atributyviniai pažyminiai, rodo jų santykiai su kitais žodžiais. Atributyvinis pažyminys įeina į sakinio sudėtį kartu su savo pažymimuoju žodžiu ir neturi tiesioginio ryšio su sakinio tariniu, plg. *Kiekvienas darbininkas žino savo darbą.* Mūsų aukščiau duotuose sakiniuose įvardžiai *kiekvienas, nė vienas* ir kt., santykiaudami su veiksmio vardininkais, kartu yra tiesiog susiję ir su tariniais. Tuo būdu šių įvardžių sintaksiniai santykiai atitinka predikatyvinio pažyminio santykius. Dėl savo specifinės leksinės reikšmės šie įvardžiai ryškios daikto būsenos neparodo. Vis dėlto nurodytuose sakiniuose jie yra labai artimi predikatyviniam pažyminiui.

Pereinamųjų atvejų tarp predikatyvinio ir atributyvinio pažyminio pasitaiko ir grynai dėl kontekstinių aplinkybių.

²⁴ Zr. J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, I, p. 462.

Predikatyvinis pažyminys priartėja prie atributyvinio, kai jis stovi prieš daiktavardį, su kuriuo santykiauja, t. y. kai atsiduria tokioje padėtyje, kuri yra įprasta atributyviniam pažyminiui.

— *Pašaukit man kurį nors muziką! — suriko iš vežimo supykęs ponas.* BilR₁ I 174. *Dabar, nuo sesers parėjus, linksma teta Kunigunda ėmė galvoti apie dovaną „mažytei“ Marytei.* LzPR III 58. *Kuo naujas puodas prisigeria, tuo ir senas atsiduoda.* PP 204.

Atributyvinis pažyminys taip pat priartėja prie predikatyvinio pažyminio, kai stovi sakinyje neįprasta tvarka, t. y. po pažymimojo žodžio.

Dažnai šiaudus iškultus sutaiso ir suriša atgal į kūlius. ZemR IV 460. *Ir klevai stovėjo seni, susikabinę nuo senatvės nudžiūvusiomis šakomis, ir šimtametės išpuvusios liepos, kurių drevėse bitės kraudavo medų, kvėpėjo, ir ištrypta aplink žemė.* VencLR III 41.

Kartais tik iš platesnio konteksto ir intonacijos galima suvokti, ar tam tikri žodžiai eina atributyviniu, ar predikatyviniu pažyminiu.

Kiekvienam kieme riksmas, girgžda stumdomi vežimai, kiekvienoj turtingesnėj troboj čirška kepa mos antys, paršai, verda kumpiai, verčiasi dūmai. VencLR III 26. *Žiūri — šalia to namo stovi apirus nedidelė pirkutė.* LTt 355. *Ant žiemos narsai jau vėl rūstaudami grįžta, ir šiaurys pasišiaušęs vėl mus atleikia gandint.* DonR 90.

d) Atskiras predikatyvinio pažyminio vartosenos atvejis.

Predikatyvinius pažyminius sudarantys veikiamieji esamojo ir būtojo kartinio laiko dalyviai, suderinti su papildinio linksniais (dažniausiai galininku), yra artimi panašiais atvejais vartojamiems atitinkamų laikų padalyviams, plg.:

Ir išvydau savo dukrelę besėdinčią. JablRR I 614. *Nutirpusius, drebančius mudu įgrūdo į kamara.* ZemR IV 33.

Vieną kartą Onelė, besėdėdama prie žąselių, pamatė vieškeliu ateinant pavargėlį senelį. ZemR IV 439. *Andai jis girdėjo Tautrimą pasakojant tėvui apie tokį daiktą.* SimonVK I 80. *Martynas laukia įeinant Anės.* SimonVK I 295. *Juo labiau nutolstame nuo mūsų laikų — juo sunkiau ir skurdžiau gyvenus matom kitados žmogų.* JablUŽ 20.

Tarp padalyvio ir dalyvio šiais atvejais yra toks skirtumas. Padalyvis, neturėdamas galūnės, yra silpniau susijęs su papildinio linksniu, negu dalyvis, kuris su papildinio linksniu yra suderintas. Todėl pasakyme *pamačiau dukrelę besėdinčią* aiškiau išreikštas daikto požymis, t. y. jo būseną (kokia buvo dukrelė, kai ją pamačiau), o pasakyme *pamačiau dukrelę besėdint* labiau pabrėžiamas antraeilis veiksmas, t. y. kad dukrelė sėdėjo, kai ją pamačiau.

Vis dėlto šiais atvejais griežtai atriboti padalyvių nuo dalyvių negalima. Tam tikros leksinės reikšmės veikiamieji esamojo laiko dalyviai, ei-

nantys predikatyviniais pažyminiais, šalia būsenos reikšmės kartais taip pat išlaiko antraeilio veiksmo reikšmės atspalvį, plg.: *Pagaliau gudruolę atrado bepešančią žąsį*. CvR V 137.

Antra vertus, predikatyvinis pažyminys ne visada derinamas su papildinio ar veiksnio linksniu ir kitais atvejais. Todėl, laikant predikatyviniais pažyminiais nurodytuosius veikiamuosius dalyvius, taip pat negalima palikti prie suvestinio papildinio ir juos daugiau ar mažiau atitinkančių padalyvių. Šiuos padalyvius, tur būt, galima laikyti atskiru predikatyvinių pažyminių vartosenos atveju.

§ 6. Iš viso to, kas pasakyta, galima padaryti tokias bendresnes išvadas.

1) Predikatyvinis pažyminys yra susijęs dvigubais sintaksiniais ryšiais su tariniu einančiu savarankiškos leksinės reikšmės veiksmazodžiu, su tokį veiksmazodį turinčiu veiksmazodiniu junginiu ar kitu atitinkamą funkciją turinčiu žodžiu ir su veiksnio vardininku arba papildinio linksniais. Jis parodo pastaraisiais linksniais reiškiamo daikto būseną tarinio veiksmo vykimo metu.

2) Predikatyviniam pažyminiui būdinga būsenos reikšmė atsiranda sakinyje iš tarpusavy santykiaujančių žodžių bei junginių, ji tik iš dalies priklauso nuo žodžių leksinės reikšmės.

3) Predikatyvinis pažyminys, šliedamasis prie savarankiškos leksinės reikšmės veiksmazodžio, neįeina į sakinio predikatyvinį junginį ir yra antrininkė sakinio dalis. Tuo jis skiriasi nuo vardinės tarinio dalies, kuri, jungdamasi su pagalbiniu veiksmazodžiu *būti* ar su veiksmazodžiais, reiškiančiais daikto buvimą (*tapti, daryti, pasidaryti* ir kt.), įeina į sakinio predikatyvinį junginį.

4) Tarp predikatyvinio ir atributyvinio pažyminio yra toks santykis: predikatyvinis pažyminys turi tiesioginį ryšį su sakinio tariniu, o atributyvinis pažyminys įeina į sakinį kartu su savo pažymimuoju žodžiu ir tiesiogiai su sakinio tariniu nesantykiauja.

5) Predikatyvinis pažyminys skiriasi nuo aplinkybių ne tik savo sintaksiniais santykiais, bet ir reikšme. Žodžiai (dalyvio vardininkas tam tikrais atvejais ir pusdalyvis visais atvejais), kurie turi dvigubus sintaksinius santykius su tariniu ir veiksmu, bet neturi predikatyviniam pažyminiui būdingos būsenos reikšmės, tik rodo antraeilį veiksmą, laikytini ne predikatyviniais pažyminiais, bet aplinkybėmis.

ПРЕДИКАТИВНОЕ ОПРЕДЕЛЕНИЕ КАК САМОСТОЯТЕЛЬНЫЙ ЧЛЕН ПРЕДЛОЖЕНИЯ

А. ВАЛЯЦКЕНЕ

Резюме

Предикативным определением называются слова или конструкции, которые характеризуются двойной связью в предложении, а именно, связью со полнозначным глаголом — сказуемым и с падежом подлежащего или дополнения. Предикативное определение указывает на состояние предмета в то время, когда протекает

действие сказуемого, напр.: *Gandras parlėkė linksmas* «аист прилетел веселым». *Lapė sugavo gyvą* «лису поймали живой». В литовском языке предикативное определение, выражаемое именительным, родительным, дательным или винительным падежами, согласуется с соответствующей падежной формой подлежащего или дополнения; предикативное определение, выражаемое формами творительного или местного падежей (а так же предложными или сравнительными конструкциями) — не согласуется. Значение состояния, свойственное предикативному определению, представляет собой синтаксическое явление: оно лишь отчасти зависит от лексического значения слова. Примыкая к полнознаменательному глаголу, предикативное определение не включается в состав предикативного сочетания и является второстепенным самостоятельным членом предложения.

В статье рассматриваются так же конкретные случаи, когда предикативное определение сближается с именной частью сказуемого, атрибутивным определением или обстоятельством.